

ІВАН ФРАНКО ПРО СТАНОВЛЕННЯ ДАВНЬОУКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ЖАНРІВ

У статті досліджуються погляди Івана Франка на давню українську літературу.

Дослідники, котрі бралися з'ясувати методологічні засади літературознавчих студій І. Франка (П. Волинський, І. Дорошенко, Ф. Пустова, В. Поважна, А. Войтюк, В. Микитась), відзначали, що їх критерії "близькі до марксистського розуміння", що І. Франко був всебічно "ознайомлений з усіма напрямками, методами, школами як у вітчизняному, так і західноєвропейському літературознавстві", проте вироблював "власні революційно-демократичні погляди, свою методологію", "суть давньої і нової літератури та природу художнього твору й взагалі весь літературний процес трактував у матеріалістичному дусі, з позицій критичного реалізму". Ідеологічна заангажованість таких оцінок очевидна.

Як же сам Франко визначав свої методологічні засади у вивченні літератури? "Пристаючи до оцінки твору, – писав він, – я беру його поперед усього як факт духовної історії даної суспільності, а відтак як факт індивідуальної історії даного письменника, т. є. стараюсь приложити до нього метод історичний і психологічний". Виявляючи свої симпатії до культурно-історичної школи, Франко переймав од неї намагання шукати в літературних творах "живий, движучий зміст, віднайти за кожним словом, під усякою формою живих людей з їх чуттям, радощами і терпіннями, змаганнями і розчаруваннями" [1:36-37]. А в трактаті "Із секретів поетичної творчості" Франко апелює до індуктивної естетики, що передбачає психологічні аспекти літературної творчості і спирається на художню самодостатність літератури - без її побічних, позаестетичних функцій.

Проте можна навести цілий ряд висловлювань (хоч би з відомої статті "Література, її завдання і найважливіші цілі"), де обґрунтовуються і пропагуються критерії "народності" "високоідейності", "класовості", "наукового реалізму", що в цілому виражали ідейно-політичну тенденційність.

Суперечливість і непослідовність Франка у методологічному підході до літератури можна пояснити особливостями літературно-естетичної боротьби другої половини ХІХ ст., яка часто переходила у площину ідейно-політичної боротьби. Дещо варто було б пояснити неврівноваженими реакціями Франка щодо своїх опонентів, міркування яких про літературу іноді некоректно клеймувалися чи то "баламутством", чи то "порпанням у мотлосі". А що стосується давньої літератури, то непослідовність Франка в її оцінюванні впливає із застосування ним естетичних мірок нового часу до низки старовинних пам'яток, на що вказував В. Микитась [2:43].

Таким чином, наукова рецепція давньої літературної спадщини має у Франка певні доміанти. З одного боку, він виявив титанічні зусилля для пошуку, зібрання, публікації, осмислення давніх пам'яток, а з іншого – часто підходив до їх оцінки з позицій, які сам же застосовував до літературних явищ ХІХ ст. – класовості, народності, культурної прагматики.

Свої погляди на давнє письменство Франко виклав у ряді синтетичних праць: "План викладів літератури руської: Спеціальні курси. Мотиви" (1898-1899), "Южнорусская литература" (1904), "Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р." (1910), "Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського" (1907-1908), "Українці" (1911), а також у монографічних роботах та численних статтях про перекладну літературу, апокрифи, Івана Вишенського, "Слово о полку Ігоревім", "Слово про Лазарева воскресіння", вертеп, літописи та ін.

Окрім суто наукової мети, пов'язаної із систематизацією, вивченням та моделюванням "розвою" (історії) давньої української літератури, Франко ставив перед собою і таке актуальне завдання, як національна ідентифікація літератури, що на тлі досліджень російських істориків письменства мало часто полемічний характер.

У такому контексті важливе значення має переконаність Франка у неперервності українського літературного процесу, починаючи з найдавніших часів. Тому цілком природно він включає літературу Київської Русі у загальну історію українського письменства, називаючи її "староруською".

Такий підхід ученого забезпечується науковим обґрунтуванням самотності української літератури, котра ніколи не була частиною "общерусской" або "відділенням" великоросійської літератури. Заперечуючи російським історикам, які розглядали принаймні твори часів Київської Русі як "древнерусские", Франко заявляє: "Се не одна література, але дві, південна і північна, українсько-руська і великоруська" [4:414]. В "Історії української літератури" він з почуттям гідності та наукової правоти стверджує: "Щодо нашої, української, або південноруської, історії літератури, то ми не будемо полемізувати з тими, хто з упертістю, гідною ліпшої справи, твердить, що коли нема ніякої української мови, то не може бути й її літератури. Тракуємо свою тему як літературу, що виросла на території, заселеній українським народом, і в тісному зв'язку з історією того народу. Розбираємо її усну традицію, багату й різnorodну як мало в якого європейського народу, і її писемні пам'ятки від самих початків" [5:18].

Досліджуючи найдавніший період у розвитку української літератури, І. Франко виклав свої спостереження і про систему жанрів, яка тоді складалася під впливом візантійсько-болгарських взірців. "Переходячи до детального огляду пам'яток нашого письменства домонгольської доби, – пише він в "Історії української літератури", – ми оглянемо насамперед переклади, потім збірники, зложені з перекладних і оригінальних творів і редактовані на Русі, далі безіменні або псевдонімні оригінальні твори, такі як різнірідні поучення, а потім перейдемо до огляду творів, яких знаємо хронологічний порядок та імена авторів"[5:71]. Цієї самонастанови І. Франко дотримується, послідовно викладаючи відомий йому матеріал, оснащуючи той виклад розлогим цитуванням

(останнє дає підставу говорити про те, що учений чи не перший вдався до укладання у своїй "Історії" своєрідної хрестоматії давньої української літератури). Якщо схематично зобразити жанрову картину літератури періоду Київської Русі, подану І. Франком, то вона матиме такий вигляд.

Перекладні твори, переробки, компіляції: книги Святого Письма, твори Іоанна Златоуста, Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Дамаскіна, Єфрема Сирина, Ісаака Сирина, Афанасія Синайського, Іоанна Листвичника, Никона Черногорця, Антіоха Черногорця, збірники - Голубина Книга, Ізборники (зокрема Святослава 1073 р. і 1076 р.), Прологи (Менології), Ізмарагд, Палея (історична і тлумачна), Кормча Книга, збірник афоризмів "Пчела", "Шестоднев", "Фізіолог", повісті про Варлаама і Йоасафа, про Премудрого Акира, сказання про Індійське царство, притчі - про вибори короля у дерев, про однорога, про багатих, "Притча про змію".

Оригінальна література: літопис, закони ("Правда руська", "Правила церковні", "Номоканон"), житіє (збірник житій - патерик), ходіння до Святої Землі, полемічні твори (з поганством, з жидами, з латинянами, з магометанами), проповідь, повчання, послання, слово (широка жанрова парадигма), повість (широка жанрова парадигма), притча, апокриф, оповідання (сказання), легенда (фольклорно-літературна контамінація), поетичні жанри (поема, сага).

Перша група творів не потребує коментарів, хіба слід підкреслити, що І. Франко розрізняв *релігійну і світську* спрямованість жанрів перекладної літератури, вказуючи на те, що в багатьох випадках це були твори не просто перекладені, а перероблені, деякі з них являли собою компіляцію з декількох джерел, часом скорочений переказ, пристосований до розуміння руського читача. Більшість перекладних творів задовольняла передусім літургичні потреби та інші сфери церковного життя.

Комплекс оригінальної літератури періоду Київської Русі, на думку І. Франка, - яскраве явище на тлі європейської культури: "Починаючи з кінця X віку, від часу заведення християнства, ожило також руське письменство і протягом без мала 250 літ витворило літературу, безмірно багатшу, різномірнішу та більше національну, ніж її в ту пору мала яка-небудь інша європейська нація"[5:65].

Частина оригінальних руських творів виникла за візантійським жанровим шаблоном (житіє, проповідь, повчання, послання, хронограф-літопис), проте за змістом та пафосом старовинні пам'ятки Русі настільки переросли канон, що постали як самостійне літературне явище. Це стосується передусім літописання. І. Франко вбачав, зокрема, у "Повісті временних літ" нагромадження різноманітних елементів, що в остаточному результаті дали самотній історичний витвір. Уже в початкових сторінках літопису дослідник помітив цю закономірність: "Се не був твір одного чоловіка, а компіляція різномірних творів, різного походження і неоднакової історичної та літературної вартості. Маємо тут сліди найстарших руських принагідних записок, найстарші документи міждержавних зносин Русі з Візантією, виписки з грецьких хронографів та їх болгарських переробок (географія слов'ян), далі комбінації та звістки самого компілятора про первісне життя і вдачу полян й інших слов'янських племен, далі ряд місцевих переказів зі слідами книжницьких суперечок про їх історичне значення; далі йде виписка з хроніки Георгія Амартола про звичай старинних народів з додатком про вдачу половців..."[5:83]. З погляду І. Франка, у таких синкретичних літературних утвореннях, як літопис, "заховано" було безліч інших жанрових одиниць, що стосувалися як книжності (хронографи, житія, книги Біблії тощо), так і фольклору (народні пісні, легенди, "князівсько-боярські саги").

До оригінальних пам'яток відносить І. Франко апокрифи, простеживши шлях окремих старо- та новозавітних мотивів і сюжетів від першоджерела і до старуських варіантів, які становили собою самотні переробки, яскраво позначені національним колоритом. Цей "релігійний епос" досить всебічно охарактеризований дослідником у передмові до п'ятитомного видання "Апокрифи і легенди з українських рукописів"[6]. Зазначено, що обробка "вічних" мотивів на Русі розпочалася з часу проникнення сюди християнського віровчення, а джерелом переробок були апокрифічні євангелія, "Палея історична", "Палея тлумачна", а також візантійські хронографи, що мали в собі відповідні "вставки". Потрапивши на іноземний ґрунт, "релігійний епос" "набирав у себе нових ідей і нових форм, запліднював фантазію народну, служив підмогою пропаганди ідей релігійних і моральних - одним словом, відіграв вельми важну роль в історії духовного розвитку"[6:12].

Дослідниками здавна відзначалася така особливість старокиївського літературного процесу, як відсутність у ньому віршових форм, які на ту пору, звичайно ж, існували в античній та візантійській традиціях, але чомусь не прижилися на руському ґрунті. Пояснювалось це в основному однією обставиною: Русь вдовольняла свої духовні потреби розвинутими словесно-ритмічними формами усної творчості (обрядові пісні, билини, дружинний епос). І. Франко чи не перший звертає увагу на "староруську поезію" не в її усному варіанті, а саме в книжному, літературному. Зокрема, він припускає, що "деякі уступи Початкового літопису (...) треба вважати поемами, сагами, а не історією"[5:177]. До таких пам'яток він відносить легенди про Кия, Щека і Хорива, про хозарську данину (тут "тон більше казковий, ніж пісенний"). Сагами дослідник називає похід Олега на Київ і вбивство Аскольда і Діра, похід Олега на Константинополь ("уришок скандинавської саги про флот на колесах"), смерть Олега, смерть Ігоря і помста Ольги, візит Ольги в Константинополь. До дружинної поезії віднесено розповідь про облогу Києва печенігами, про смерть Святослава (цю оповідку І. Франко передає віршами, "пропускаючи псевдоісторичні додатки редактора"). І. Франко переконаний, що староруське віршування існувало, але згодом розчинилося у суцільних текстах, зокрема того ж таки літопису. Ознаки віршів бачить він і в проповідях та повчаннях Кирила Турівського: "Певна річ, значна часть сього канону повторює обов'язкові формули таких творів, молитви до бога, до пресвятої діви, до святого духа; але в кождім ірмосі - чи на початку, чи всередині - стоїть строфа, яку можна вважати справді поетичним відгомном чуття нашого поета"[5:179]. Далі І. Франко подає реконструкцію деяких строф у віршовій формі.

На думку І. Франка, були на Русі і талановиті віршотворці – такі, як Боян, як "співаки, музиканти, скоморохи, імпровізатори і дійсні поети"[5:181]. Їхні твори побутували усно, проте деякі з них увійшли у видозміненому варіанті до писемних пам'яток, як, наприклад, Боянові пісні до "Слова о полку Ігоревім" (І. Франко виділяє їх, розбивши на віршові уступи). Дослідник розмірковує, що ті "мізерні фрагменти попсовані і поплутані книжником, а все-таки чути в них енергію, лицарський дух, пристрасні вислови чуття, не книжницьке аргументування"[5:183]. У цьому контексті І. Франко кидає погляд на все "Слово о полку Ігоревім", називаючи його компіляцією з епічних пісень. "Воно складається з трьох частин, – пише він, – з пісні про похід, невдачу і поворот Ігоря, з уривків старших пісень і з прозових додатків редактора, що зібгав ті пісні до купи, бажаючи утворити з них щось одноцільне і при тім не пісню, а "слово", ніби якийсь учений трактат"[5:183]. Так вважаючи, І. Франко подає досить цікаву реконструкцію тексту "Слова" з погляду жанрової специфіки цієї пам'ятки і тим самим аргументує свою тезу про її своєрідний компілятивний характер [5:184-196]. Окрім того, дослідник вбачає у композиції, ритміці, синтаксисі "Слова" аналог народних пісень та билин.

Концепція жанротворення у висвітленні І. Франка спирається на широкий діапазон літературного розвою в XI-XIII ст. і доводить творчу спроможність давнього українського письменства. Порівняно зі своїми попередниками, які бралися за написання історії української літератури, І. Франко зумів подати значно ширшу картину літературного життя Русі, заповнив її багатьма новими деталями, "творчими одиницями", простежив певні закономірності та особливості у розвитку найдавнішого письменства. Власне, І. Франко у багатьох питаннях, зокрема і в становленні давньоукраїнських жанрів, визначив певний канон, до якого зверталися і без змін дублювали пізніші історики літератури, дотримуючись часом і тих переконань дослідника, які виникли внаслідок його упередженості або методологічної заангажованості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. - Т.41.- К., 1985.
2. Микитась В.Л. Іван Франко як дослідник давньої української літератури. - К., 1988.
3. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. - Т.27.- К.: Наук. думка, 1980. – 276 с.
4. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. - Т.34.- К. : Наук. думка, 1982. – 312 с.
5. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. - Т.40.- К. : Наук. думка, 1983. – 434 с.
6. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. - Т.38.- К. : Наук. думка, 1983. – 295 с.

Матеріал надійшов до редакції 23. 01. 2004 р.

Билоус Б. П. Иван Франко о становлении древнеукраинских литературных жанров.

В статье исследуются взгляды Ивана Франко на древнюю украинскую литературу.

Bilous B. P. Ivan Franko's Views on the Formation of the Ancient Ukrainian Literary Genres.

The article deals with Ivan Franko's Views on the ancient Ukrainian literature.